

VASILE PAVEL
(Chișinău – Republica Moldova)

REPREZENTĂRI METAFORICE ÎN PROCESUL DE CREARE A DENUMIRILOR

În prezenta contribuție pornesc de la ideea că limba, ca factor de reflectare a realității și ca instrument de comunicare, este creația cea mai semnificativă a fiecărui popor. Cuvintele sunt comori de imaginație și de gândire.

Accepția curentă a originii metaforei se trage încă din Antichitate. În lucrarea sa *De oratore*, III, Cicero susținea că metafora s-a ivit ca o necesitate dintr-o anumită „indigență a limbii”. Lipsind expresiile proprii pentru noțiunile pe care experiența în creștere a oamenilor le făcea necesare, aceștia a trebuit să denumească noile noțiuni prin expresii vechi (Vianu 1957, p. 10).

Giovanni Battista Vico (1668–1744) este creatorul modern al filosofiei metaforei. S-ar putea spune, susține Tudor Vianu, că cei care au accentuat rolul metaforei la formarea cuvintelor au mers pe căile indicate de Vico. În lucrarea sa, *L'Esthétique de la langue française*, scriitorul și lingvistul francez Remy de Gourmont (1859–1915) menționa că, în starea actuală a limbilor europene, aproape toate cuvintele sunt la origine metafore. Multe din acestea rămân însă invizibile chiar unor ochi pătrunzători; altele se lasă descoperite, oferind „imaginea lor” acelor care vor s-o contemple (*apud* Vianu 1957, p. 7).

Metaforele care par să fi surprins în chip admirabil sensibilitatea juvenilă a epocilor străvechi, sensibilitate ale cărei urme le poartă încă în sine limbile însele, se uzează atât de mult, încât cu greu mai pot fi percepute ca atare (Humboldt 2008, p. 126).

Cercetarea mai nouă a pus în lumină faptul că metaforele au nu numai tendința să fie eliminate din limbă, dar și faptul contrar. Multe din cuvintele care ne apar astăzi ca niște metafore au fost, la origine,

după cum bine se știe, termeni proprii. De pildă, cuvintele *pană* și *peniță* pot face impresia unor metafore mai degrabă nouă, celor de azi, decât acelor care le-au întrebuițat pentru prima oară.

Metafora, ca figură de stil, este definită drept rezultatul exprimat al unei comparații subînțelese prin substituirea cuvântului obiect de comparație cu cuvântul imagine. Această definiție se referă la metafora poetică, studiată în calitate de procedeu poetic. Atingând tangențial problema metaforei în legătură cu reprezentările (imaginile) metaforice, în continuare vom avea în vedere metafora lingvistică.

La examinarea noțiunii de inovație lexicală, inclusiv a noțiunii de inovație metaforică, lingvistica vorbirii, fondată de Eugeniu Coșeriu, ține cont nu numai de principiile generale ale „gândirii în vorbire”, ci și de principiile de cunoaștere a lucrurilor în general, plecând de la „posibilitățile limbii în desemnarea, în numirea lucrurilor în situații concrete”.

Momentul în care *s-a creat* un cuvânt, afirmă E. Coșeriu, este „actul poetic”. Anume „când s-a făcut” un cuvânt, nu „când s-a întrebuițat” (Coșeriu 1996, p. 49).

Limbajul ca activitate creatoare ține de individul vorbitor, și inovațiile metaforice sunt deci rezultatul unor activități individuale. Cuvintele noi intră în limbă, dacă răspund unor necesități sociale de comunicare și dacă ele se încadrează, de regulă, în sistemul limbii.

Noțiunea de inovație este examinată de către E. Coșeriu în relație cu conceptul de adoptare, adică de reluare (reproducere) și de răspândire (*ibidem*, p. 19, 49, 72). Aceste adoptări sau reluări ale inovațiilor sunt „acte practice”. Geolingvistica ne arată că inovația e tot individuală, chiar dacă au făcut-o, în mod independent, mulți indivizi. Cuvintele, ca forme lexicale noi, se pot răspândi din diverse puncte, ca centre de iradiere, când sunt condiții asemănătoare (de pildă, când reprezentarea metaforică este comună pentru mai mulți vorbitori). Inovațiile se răspândesc din zona cea mai compactă. Astfel are loc „faza de selecție”, răspândirea, adoptarea.

Cercetarea reprezentărilor metaforice (a imaginilor senzoriale ale obiectelor în general) din perspectiva sema-onomasiologiei și a geografiei lingvistice ne oferă date extrem de prețioase pentru înțele-

gera modului în care se desfășoară procesul de formare a unităților de vocabular.

Cuvintele-metafore ca semne ale limbii au apărut de cele mai multe ori nu din necesitatea poetică, ci din nevoia de a comunica, de a numi un obiect sau fenomen nou.

Cuvintele sunt legate de realitate, cum aminteam, prin relațiile de reflectare și de desemnare. Din punct de vedere psihologic, metafora – categorie universală a culturii omenești – este legată de percepția unei posibile unități a lucrurilor, din care rezultă „trecerea asupra unui obiect a unui nume care arată alt obiect” (Aristotel).

Cum are loc acest proces? Răspunsul la această întrebare îl dă onomasiologia, „știința despre denumiri” (= teoria denominației).

Punem în lumină, pe scurt, premisele formării unităților lexicale (a cuvintelor și sintagmelor denominative), după modele interne ale limbii, în legătură cu reprezentările (imaginile senzoriale) ale obiectelor și fenomenelor realității, evocate mintal, în absența acestora, pe baza percepțiilor anterioare.

În timpul căutării numelui pentru noul obiect – o necesitate în procesul comunicării –, vorbitorul compară, involuntar, prin intermediul asociației de idei (asociația fiind o particularitate a psihicului de a lega între ele mai multe imagini senzoriale, idei etc.) noul obiect cu imaginea percepută anterior a obiectului vechi. Astfel este găsit semnul caracteristic – un atribut comun pentru lucrurile omogene (sau doar aparent omogene). În consecință, este găsit și cuvântul care denumește vechiul obiect. Atare cuvânt, existent în limbajul vorbitorului și care arată un alt obiect, va servi atât pentru desemnarea semnului comun al lucrurilor comparate, grație percepției senzoriale, cât și pentru numirea noului obiect în întregime. Într-adevăr, percepția senzorială ne oferă obiectul, noțiunea – numele lui (G. W. Leibniz). A se compara: *mălai* „mei” > *mălai* „porumb” (în graiurile maramureșene și în cele din nord-estul Transilvaniei); *ursoaică* „femela ursului” > *ursoaică* „coș de sobă, așezat în poziție orizontală, în podul casei”, arie întinsă în majoritatea graiurilor românești de la est de Prut (vezi ALM II/1, h. 573).

Inovațiile lexicale, respectiv cele metaforice, apar pe baza asocierii de contiguitate, de formă sau de funcție a lucrurilor. Rezultă crearea unor derivate semantice: *rânză* „coș de pernă” (*ibidem*, h. 603, pct. 225, 226), *capră* „unealtă de lemn cu patru picioare, pe care se pun lemnele pentru a fi tăiate cu ferestrăul”; derivate afixale: *gurar* „portiță la plită” (*ibidem*, h. 561); sintagme denominative: *brâul cioabanului*, *brâul babei*, *brâul lui Dumnezeu*, *brâu de ploaie* „curcubeu” (*ibidem*, h. 44).

În graiurile limbii române cele mai viabile procedee ale denominației sunt derivarea morfematică și derivarea semantică (Pavel 2006, p. 273–285).

Funcția primară a întregului sistem de formare a cuvintelor este cea denominativă. Față de conceptul „formarea cuvintelor”, fenomenul denominației este o noțiune mai cuprinzătoare, formarea cuvintelor încadrându-se în conceptul de „derivare denominativă” (*ibidem*, p. 274–276; Nikitevici 1984). Derivarea denominativă merge astfel dincolo de interesul pentru formarea cuvintelor și cercetează motivația desemnării obiectelor și fenomenelor, etapă importantă care anticipează crearea cuvântului, prin *acțiunea* de a *sufixa* și rezultatul ei. Studiul asupra fenomenului motivației desemnării lucrurilor pune în evidență aspecte mai puțin cercetate până în prezent, precum motivația semnului lingvistic ca un proces permanent, forma internă a cuvintelor, semantica derivațională și punerea în relație a noțiunii de derivat cu categoriile onomasiologice. Zona semanticii derivaționale, de pildă, este descrisă prin legătura *motivât/motivant/formant*, iar sensul lexical este raportat la categoria părții de vorbire: în cazul substantivelor – la categoria sau ideea de obiect; al adjectivelor – la ideea de însușire; al verbelor – la ideea de proces. Acestea sunt recunoscute drept categorii onomasiologice.

Segmentarea aceluiași conținut semantic are deseori la bază cele mai diverse reprezentări metaforice. Cf. pentru ‘craniu’: *tigvă* (< bg., sb. *ticva*, „dovleac, bostan”; comp. și ucr. *ticva*, rus. *tâcva*), *scăfârlie* (< scafă), *curcubetă*, *veșcălie*, *oala capului*, *bostanul capului* (ALM II/2, h. 722).

Analiza hărților lexicale onomasiologice din volumele ALM/ALRR–Bas. a arătat că varietatea și geneza diatopică în domeniul lexicului, în mare parte, este determinată de diversitatea reprezentărilor metaforice care s-au aflat la baza formării cuvintelor. Pentru ‘discul florii-soarelui, în care sunt înfipte semințele’, au fost atestați peste 35 de termeni (baze onomasiologice): *tablă, pălărie, căciulă, cușmă, șleapcă, caschetă, cap, căpățână, gămălie, pită, turtă, plăcintă, tavă, taler, sită, veșcă, roată, rotiță, ciur* ș.a., toate aceste lexeme fiind urmate, bineînțeles, de determinanți (caracteristici onomasiologice): *pălărie de răsărită, turtă de soreancă* etc., care precizează sensul termenilor indicați mai sus (*ibidem*, h. 921; Pavel 1973, p. 142). În acest caz, pentru floarea-soarelui, plantă relativ târziu cunoscută de către români, avem termeni motivați de expresie analitică (sintagme denominative) care se înscriu în fenomenul *lexicalizării*, fenomen interpretat de către cercetătorii în domeniul formării cuvintelor și al sintagmelor denominative ca un proces prin care o succesiune de morfeme (o sintagmă) devine unitate lexicală.

Motivația unităților de nominație diferă mai des la nivelul semnului motivant concret (*pălărie de răsărită, căciulă* ~, *cușmă* ~, *caschetă* ~). Motivația este însă, în mare parte, *similară la nivelul tipurilor de semne motivante, al motivemelor*. Metaforele populare indicate mai sus, privind partea superioară a florii-soarelui, pornesc de la comparația cu diferite obiecte, prin formula-tip obiect rotund și plat plus numele plantei în general. În acest domeniu de creativitate glotică constatăm procese corelate și structurate, deși, aparent, ele par mai degrabă haotice și întâmplătoare. Ceea ce este individual din punct de vedere senzorial este determinat de cauze extrem de diverse, în schimb, ceea ce, asemenea componentei intelectuale a limbii, se bazează exclusiv pe o activitate spontană a spiritului „trebuie, pare-se, considerat identic la toți oamenii” (Humboldt 2008, p. 19).

Forma internă, ca manifestare abstractă a semnelor reprezentării lucrurilor (a motivemelor) constituie un criteriu relevant pentru stabilirea specificului național al unui idiom sau altul în domeniul vocabularului. În concordanță cu unele teze expuse de W. von Humboldt, Lazăr Șăineanu concretizează următoarele: „Spiritul unei națiuni și

caracterul limbii sale sunt într-o legătură dintre cele mai intime. Mai tot elementul caracteristic al unei limbi stă însă în metaforele cu care poporul a știut să îmbogățească tezaurul său spiritual. Limba unui popor este «expresiunea» modului de a simți și de a vedea lumea. Particularitățile unei limbi se manifestă cu deosebire în «psihologia populară», adică în tiparul original, în care poporul își toarnă cugețările, chipul, cu care dânsul își zugrăvește lucrurile” (Șăineanu 1887, p. 134).

Motivația desemnării anumitor obiecte reprezintă un criteriu deosebit de important în investigațiile contrastiv-tipologice ale resurselor lexicale din diferite idiomuri. Menționez, în acest context, semnificația elaborării *hărților lingvistice de motivație*, hărți care au apărut pentru prima dată în *Atlasul limbilor Europei* (ALE), iar apoi în *Atlasul Lingvistic Romanic* (ALiR) (a se vedea, cel puțin, Pavel-Berejan 2001, p. 319–337), atlase interpretative, primele și, până astăzi, unicele proiecte de cercetare de o asemenea anvergură. Redactarea și interpretarea hărților motivaționale este o metodă inovatoare în geografia lingvistică, dar care se sprijină, deopotrivă, și pe realizările din domeniul onomasiologiei (Viereck 2003–2004, p. 328; Saramandu–Nevaci 2005–2007, p. 221–289). Cercetând din perspectiva geografiei lingvistice, a onomasiologiei și a motivației (mai amănunțit despre fenomenul motivației vezi Блинова 2007) reprezentările metaforice în procesul de formare a denumirilor, ne integrăm, într-un fel sau altul, în domeniul nou al investigațiilor, numit „lingvistică motivațională”.

În graiurile limbii române câmpul creațiilor metaforice este deosebit de larg.

BIBLIOGRAFIE

- ALM I = Rubin Udler, *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. I, partea 1. *Fonetica*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1968.
- ALM II/I = Victor Comarnițchi, *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. II, partea 1. *Lexicul: Casa. Obiectele de uz casnic*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1972.
- ALM II/II = Vasile Melnic, Vasile Pavel, *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. II, partea 2. *Lexicul: Corpul omenesc. Familia. Agricultura*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1973.

- Coșeriu 1996 = Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica integrală*. Interviu cu Eugen Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.
- Humboldt 2008 = W. von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*. Versiune românească de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas, 2008.
- Nikitevici 1985 = *Osnovî nominativnoi derivatsii*, Minsk, Editura Vâșșaia Școla, 1985.
- Pavel 2006 = Vasile Pavel, *Aspecte onomasiologice ale derivării morfematice și semantice (Pe baza ALM/ALRR. Bas.)*, în *Lucrările Celui de-al XII-lea Simpozion Național de Dialectologie, Baia Mare, 5–7 mai 2006*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2006p. 273–285.
- Pavel–Berejan 2001 = Vasile Pavel, Silviu Berejan. *Les désignations romanes du Mille-pattes*, în *Atlas Linguistique Roman (ALiR)*, Volume II a: *Carts „Mille-pattes”*, 2. *Commentaires*, Roma, Instituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Libreria dello Stato, 2001, p. 319–337.
- Pavel 1973 = Vasile Pavel, *Terminologia agricolă moldovenească. Studiu de geografie lingvistică*, Chișinău, Editura Știința, 1973.
- Saramandu–Nevaci 2005–2007 = *Hărți lingvistice motivaționale*, în *FD*, XXIV–XXVI, 2005–2007, p. 221–228.
- Șăineanu 1887 = Lazăr Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studie istorice despre tranzițiunea sensurilor*, București, Tipografia Academiei Române, 1887.
- Viereck 2003–2004 = Wolfgang Viereck, *Atlasul limbilor Europei (Atlas linguarum Europae)*, în *FD*, XXII–XXIII, 2003–2004, p. 327–332.
- Vianu 1957 = Tudor Vianu, *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957.
- Блинова 2007 = О. И. Блинова, *Мотивология и ее аспекты*, Издательство Томского университета, 2007.

REPRESENTATIONS METAPHORIQUES DANS LE PROCESSUS DE CREATION DES DENOMINATIONS (Résumé)

Dans la présente communication on aborde le problème des innovations métaphoriques dans les patois de la langue roumaine dans une perspective onomasiologique et géographique. L'étude des représentations métaphoriques offre des données importantes pour la compréhension du processus de formation des unités lexicales. Aussi étudie-t-on les relations associatives entre les concepts qui se trouvent à la base de la création des dénominations. La variété diatopique dans le domaine du lexique est déterminée en grande mesure par la diversité des

représentations métaphoriques (des images primaires des objets associés) qui ont été à la base de la formation des mots et des syntagmes dénominatifs.

CUVINTE-CHEIE: *metaforă, reprezentare metaforică, motivație, formă internă, onomasiologie, geografie lingvistică.*

MOTS-CLES: *métaphore, représentation métaphorique, motivation, forme interne, onomasiologie, géographie linguistique.*

*Institutul de Filologie
al Academiei de Științe a Moldovei
Chișinău MD-2001, Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 1
Republica Moldova*